

**MIEJSCE PAMIĘCI
I SPOTKAŃ
Z POLSKĄ
KONCEPCJA**

Słowo Ministra

Napaścią Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku rozpoczęła się II wojna światowa. Sprowadziła ona niezmierzone cierpienia na mieszkańców kraju: przez zniszczenie całych miast, przesiedlenia i masowe rozstrzeliwania Polska na zawsze miała zostać wymazana z mapy. Bestialska przemoc napędzanej rasistowską ideologią wojny eksterminacyjnej w Europie Środkowej i Wschodniej – po raz pierwszy ujawniła się w Polsce.

Cierpienia, jakich doświadczyła w czasie tej wojny polska ludność cywilna nazbyt długo były tylko niewielkim ułamkiem niemieckiej pamięci. Niemiecki Bundestag, uchwalając w ubiegłym roku utworzenie Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską uczynił zatem wyznaczający kierunek krok. Zadanie naszego parlamentu powierzone Federalnemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych przyjąłem chętnie, ponieważ było to dla mnie osobiście ważne.

W ciągu pół roku – w ścisłym porozumieniu z naszymi polskimi partnerami – przedstawiliśmy ambitną koncepcję tego miejsca. W centrum jego uwagi znajduje się wspólne upamiętnianie, przekazywanie wiedzy historycznej oraz spotkania Polaków i Niemców. Ta koncepcja wyznacza kierunek dla planowania i budowy Miejsca Pamięci i Spotkań w następnej kadencji. Za jej opracowanie dziękuję serdecznie ambasadorowi Nickelowi, a także członkom Komisji Ekspertów oraz Rady Politycznej.

Przyszłe Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską może stać się kamieniem milowym polsko-niemieckiego pojednania. Nie tylko ofiarom winni jesteśmy bowiem rozrachunek z przeszłością. Dla Niemców i Polaków stanowi on podstawę naszej wspólnej drogi w przyszłość.

Heiko Maas,
Federalny Minister Spraw Zagranicznych

Podsumowanie i zalecenia

Niemiecki Bundestag w swojej uchwale z dnia 30 października 2020 roku wezwał Rząd Federalny do „utworzenia w prominentnej lokalizacji w Berlinie miejsca, które w kontekście szczególnych relacji niemiecko-polskich poświęcone będzie polskim ofiarom II wojny światowej i narodowosocjalistycznej okupacji Polski i będzie miejscem spotkań i konfrontacji z historią”. Federalny Minister Spraw Zagranicznych Heiko Maas podkreślił wielkie znaczenie tego projektu: „To miejsce pamięci i spotkań ma być miejscem o charakterze historycznym, a jednocześnie skierowanym w przyszłość, miejscem niemiecko-polskim i europejskim”.

Niemiecki Bundestag powierzył Federalnemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych realizację tej uchwały. W związku z tym powołana została niemiecko-polska Komisja Ekspertów oraz Rada Polityczna, które w ramach trwających sześć i pół miesiąca obrad przeprowadziły liczne rozmowy i konsultacje. Wyniki tych prac ujęte są w poniższej koncepcji dotyczącej realizacji uchwały Bundestagu.

Miejsce Pamięci i Spotkań ma przestrzegać, informować i edukować. Opiera się ono na dwóch istotnych elementach. Pierwszy element obejmuje upamiętnienie milionów zamordowanych obywateli i obywateli Rzeczypospolitej Polskiej; drugi przekazuje wiedzę na temat historii Polski oraz historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich i tworzy przede wszystkim warunki dla konfrontacji merytorycznej z niemieckimi zbrodniami dokonanymi w czasie II wojny światowej. Oba elementy mają zostać połączone w jednym miejscu, które umożliwi zarówno ciche, jak też oficjalne upamiętnienie i które –poprzez informacje, edukację i spotkania – przyczyni się do dialogu i porozumienia. W związku z tym pomnik jest tak samo ważny jak budynek, który pomyślany jest jako miejsce wystaw, edukacji i spotkań, w szczególności dla młodzieży.

Pierwsza faza realizacji przedsięwzięcia kończy się przekazaniem koncepcji i zaleceń Niemieckiemu Bundestagowi. W drugiej fazie – po wyborach do Bundestagu wskazany przez Niemiecki Bundestag przyszły podmiot prowadzący powinien ogłosić konkurs artystyczno-architektoniczny.

Niemcy ponoszą pełną odpowiedzialność za zbrodnie popełnione w imię Niemiec i z rąk Niemców i będą to czynić także w przyszłości. Komisja Ekspertów jest głęboko przekonana, że Miejsce Pamięci i Spotkań istotnie przyczyni się do wzmocnienia zaufania między naszymi państwami i społeczeństwami. Miejsce to nada również nowy silny impuls integracji Europy.

Komisja Ekspertów opracowała następujące konkretne konkluzje i zalecenia operacyjne. Niemiecki Bundestag jest proszony o możliwie rychłe podjęcie w czasie XX kadencji decyzji w sprawie tych zaleceń oraz o ich szybką implementację.

1. Centralnym elementem Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską powinien być pomnik. Miejsce ma przypominać, przestrzegać i głęboko poruszać. Ma umożliwiać oddanie hołdu wszystkim polskim ofiarom II wojny światowej i okupacji niemieckiej w Polsce.
2. Godne upamiętnienie wymaga wiedzy na temat tego, kogo się upamiętnia i dlaczego się to czyni. W związku z tym Komisja Ekspertów zaleca, by wystawa stała i wystawy czasowe przekazywały narrację historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich, która osadza będącą w centrum tematykę II wojny światowej w kontekście historii wcześniejszej i późniejszej, czyniąc ją przystępną zwłaszcza dla ludzi młodych. Jednocześnie nie należy pomijać tematów trudnych i należy uwzględnić wszystkie grupy ofiar na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zwłaszcza też obywatelki i obywatele pochodzenia żydowskiego oraz mniejszości.
3. Planowane w Miejscu Pamięci i Spotkań z Polską wydarzenia oraz działalność edukacyjna mają umożliwić zwiedzającym aktywną konfrontację z historią, teraźniejszością i przyszłością stosunków niemiecko-polskich oraz sprawić, by mogli oni aktywnie włączyć się w proces dalszego zbliżania się do siebie obu społeczeństw. Należy przy tym świadomie skierować przekaz do różnych grup docelowych. Tu, tak jak w przypadku koncepcji wystaw, kluczową rolę odgrywają cyfrowe oferty edukacyjne. Komisja Ekspertów wypracowała zatem strategię oprawy cyfrowej przeznaczoną zarówno jako handout dla przyszłego podmiotu prowadzącego, jak i w celach realizacji działań w okresie przejściowym do chwili powstania Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską.
4. Komisja Ekspertów jako zasadniczo odpowiednie lokalizacje dla utworzenia Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską wskazała teren byłej Opery Krolla na południe od Urzędu Kanclerza Federalnego w dzielnicy Tiergarten oraz działkę obok ruiny dworca Anhalter Bahnhof przy placu Askańskim. Po sporządzeniu przez Land Berlin niezbędnych, przeprowadzanych bez wstępnych ustaleń analiz planistycznych i prawno-budowlanych w przypadku obu opcji konieczne jest opracowanie planu zabudowy, które jest czasochłonne.
5. Celem powinno być położenie kamienia węgielnego pod budowę Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską podczas XX kadencji Niemieckiego Bundestagu w latach 2021-2025. Do tego czasu niezbędne są działania, przede wszystkim w zakresie edukacji i spotkań, aby wypełnić przedsięwzięcie życiem. Konkretnie działania podtrzymują wiarygodność i trwałość przedsięwzięcia. Komisja Ekspertów z zadowoleniem przyjmuje fakt, że w tym celu Federalne Ministerstwo Spraw Zagranicznych zamierza wyasygnować w roku budżetowym 2022 środki finansowe w wysokości 200 000 euro na rzecz rozpoczęcia działalności. Realizację tych działań mógłby przejąć Niemiecki Instytut Spraw Polskich (Deutsches Polen-Institut/DPI). Tym samym mogłaby zostać przygotowana szersza rola DPI w zakresie edukacji i spotkań w ramach tego przedsięwzięcia.
6. Komisja Ekspertów uważa, że w następnych latach budżetowych konieczne jest wyasygnowanie wystarczających środków finansowych z budżetu federalnego. Są one potrzebne w celu ewentualnego nabycia działki, pokrycia kosztów budowy oraz bieżącej działalności Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską, jak również tymczasowej działalności merytorycznej Miejsca do chwili jego otwarcia.
7. Komisja Ekspertów zaleca zawarcie w przyszłej umowie koalicyjnej zapisu, który konkretnie określi szybką realizację przedsięwzięcia pod względem budowlanym i instytucjonalnym.
8. Komisja Ekspertów uważa, że fundacja prawa publicznego jako struktura instytucjonalna przedsięwzięcia stanowi najlepsze rozwiązanie, by sprostać praktycznym wyzwaniom związanym z budową i bieżącą działalnością. Niemiecki Bundestag jest proszony o zadecydowanie, czy należy powołać nową fundację tego rodzaju, czy też ma ona zostać połączona z istniejącymi już fundacjami wykazującymi związek merytoryczny z rzeczoną tematyką.

Przy tworzeniu tych gremiów należy połączyć kompetencje w zakresie polityki pamięci i upamiętniania z wiedzą ekspercką w zakresie relacji niemiecko-polskich.

- 9.** Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską ma jako organiczny element wpisywać się w istniejącą koncepcję miejsc pamięci i krajobraz muzealny pod względem przestrzennym, instytucjonalnym oraz koncepcyjnym. Miejsce ma mieć charakter sieci i oddziaływać w Berlinie oraz z Berlina na teren całych Niemiec i Polski, a także dalej. Ma służyć jako „witryna” dla innych miejsc pamięci i innych instytucji działających w obszarze kultury pamięci, w których instytucje te mogą się zaprezentować. Komisja Ekspertów zaleca koordynację z Centrum dokumentacji II wojny światowej, którego utworzenie również zostało uchwalone przez Niemiecki Bundestag.
- 10.** Podmioty społeczeństwa obywatelskiego bardzo znacząco posunęły naprzód realizację idei Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską. Dlatego Miejsce powinno też oferować przestrzeń dla organizacji, które szczególnie angażują się w dziedzinie stosunków niemiecko-polskich. Silne zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego będzie i powinno także w przyszłości dalej kształtować ten proces. Komisja Ekspertów zaleca zatem włączenie podmiotów społeczeństwa obywatelskiego w Niemczech i w Polsce, wspólnot religijnych, świadkiń i świadków historii oraz ofiar i ich przedstawicielek i przedstawicieli, a także zapewniających ciągłość dawania świadectwa potomków ofiar w dalsze prace nad opracowywaniem koncepcji, wzgl. do powoływanych gremiów.

Koncepcja Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską

Niemiecki Bundestag uchwałą z dnia 30 października 2020 roku wezwał Rząd Federalny, aby „poprzez utworzenie miejsca pamięci i spotkań oddać sprawiedliwość charakterowi historii niemiecko-polskiej oraz przyczynić się do pogłębienia szczególnych stosunków bilateralnych”. W tym celu Rząd Federalny jest wezwany do „utworzenia w prominentnej lokalizacji w Berlinie miejsca, które dedykowane będzie polskim ofiarom II wojny światowej i narodowosocjalistycznej okupacji Polski i które będzie miejscem spotkań i konfrontacji z historią”.

Uchwała składa się z dwóch istotnych elementów. Pierwszy element to upamiętnienie w wymiarze symbolicznym, a drugi to konfrontacja merytoryczna umożliwiająca edukację i spotkania. Realizację zapewniają trzy płaszczyzny, bowiem upamiętnienie symboliczne (płaszczyzna 1) jak też edukacja i spotkania (płaszczyzna 2) nie są możliwe bez informacji/dokumentacji (płaszczyzna 3) na temat przeszłych wydarzeń.

Zawartość

Słowo Ministra

Podsumowanie i zalecenia | Pagina 3

Koncepcja Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską | Pagina 6

I. Upamiętnienie | Pagina 8

II. Informacja i dokumentacja | Pagina 9

III. Edukacja i spotkania | Pagina 12

IV. Oprawa cyfrowa | Pagina 15

V. Wymogi infrastrukturalne | Pagina 17

VI. Lokalizacja | Pagina 18

VII. Przyszła organizacja | Pagina 20

VIII. Następne kroki | Pagina 21

Załącznik | Pagina 22

I. Upamiętnienie

„Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską” ma symbolizować oddanie hołdu wszystkim polskim ofiarom II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Jest ono wyrazem zrozumienia i empatii dla cierpień obywaterek i obywateli Polski pod nazistowską okupacją, promuje spotkania i jest miejscem nabywania wiedzy o historii, teraźniejszości i przyszłości niemiecko-polskiego sąsiedztwa. Pierwszy istotny element – upamiętnienie w wymiarze symbolicznym – stoi na pierwszym planie Miejsca, które dzięki wspólnym perspektywom historycznym ma służyć przewyższaniu barier w komunikacji niemiecko-polskiej i nadać integracji Europy nowy, silny impuls. Ma być miejscem niemieckim, polskim, europejskim i uniwersalnym, o charakterze historycznym, a jednocześnie skierowanym w przyszłość.

Przewidziany pomnik ma przemawiać w równej mierze do Niemców i Polaków, jak też do zwiedzających z innych państw. Przypominając o przemocach i terrorze, ma on głęboko poruszać i przez niosące przestrożkę upamiętnienie ma być skierowany w przyszłość. Pomnik pod względem przestrzennym powinien być bezpośrednio powiązany z budynkiem przeznaczonym do celów edukacji, spotkań i informacji oraz tworzyć z nim jeden zespół architektoniczny. Miejsce symboliczne umożliwi zarówno ciche prywatne upamiętnianie, jak też oficjalne lub półoficjalne rytuały upamiętniające. Powinno ono wpisywać się jako organiczny element w berliński oraz niemiecki pejzaż pamięci.

Miejsce symboliczne wymaga konkretnej dedykacji, by móc w pełni rozwinąć swoją wymowę, skupiając się na ofiarach wojny i okupacji narodowosocjalistycznej w Polsce. Przy tym chodzi o wszystkie obywatelki i obywatele II Rzeczypospolitej Polskiej, którzy na polskiej ziemi lub gdzie indziej, bezpośrednio lub pośrednio stracili życie lub doznali cierpień i strat wskutek niemieckich zbrodni i wskutek wojny oraz reżimu okupacyjnego. Dedykacja powinna więc zawierać następujące elementy: odniesienia do Polski, do II wojny światowej oraz do niemieckiego reżimu okupacyjnego. Poza tym powinna wyrażać pamięć

o ofiarach. Dokładne brzmienie dedykacji powinno zostać przedyskutowane w ramach konkursu artystyczno-architektonicznego w drugiej fazie realizacji przedsięwzięcia po wyborach do Bundestagu, ponieważ dedykacja powinna też korelować z lokalizacją oraz wybranym projektem Miejsca Pamięci i Spotkań. Dedykacja powinna być możliwie krótka, a zarazem jasna, jednoznaczna w językach niemieckim i polskim.

Komisja zaleca ogłoszenie w drugiej fazie realizacji przedsięwzięcia po wyborach do Bundestagu wspólnego konkursu na koncepcję artystyczno-architektoniczną miejsca symbolicznego oraz budynku przeznaczonego do celów informacji, edukacji i spotkań. Miejsce symboliczne i budynek mogą tworzyć całość artystyczno-architektoniczną.

Niezależnie od tego, czy dedykacja w formie pisemnej będzie częścią realizacji artystycznej, na tablicy informacyjnej, wzgl. też za pomocą dodatkowych mediów powinna zostać krótko objaśniona w kilku językach intencja miejsca oraz powinny zostać wymienione poszczególne grupy ofiar z terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej. Dodatkowe treści powinny zostać udostępnione w formie cyfrowej.

Regularnie, zwłaszcza wokół daty 1 września, na miejscu powinny odbywać się wybrane wydarzenia towarzyszące, aby wypełnić Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską życiem: uroczystości upamiętniające, oficjalne spotkania niemiecko-polskie, konferencje specjalistyczne, otwarcia wystaw a przede wszystkim wydarzenia z inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego. Przeszłość pokazała, że właśnie w kręgach niemiecko-polskiego społeczeństwa obywatelskiego istnieje duże zainteresowanie w tym zakresie.

II. Informacja i dokumentacja

Płaszczyzna „informacja i dokumentacja” tworzy drugi istotny element Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską. Prezentuje ona niezbędną wiedzę na temat Polski w czasie II wojny światowej, niemieckiej polityki okupacyjnej oraz niemieckich zbrodni, aby pomóc zrozumieć, kogo upamiętnia się w tym miejscu i dlaczego. Tutaj w odróżnieniu od powstającego równoległe Centrum dokumentacji II wojny światowej ma zostać przedstawiona narracja historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich, której głównym tematem będzie okres wojenny, lecz osadzony w szerszym kontekście stosunków niemiecko-polskich od XVIII wieku do dziś. Dzięki temu wystawa nabierze szczególnego znaczenia. Płaszczyzna „informacji i dokumentacji” ma uzupełniać płaszczyznę upamiętnienia, przedstawiając tło historyczne i konteksty. Stanowi ona podstawę merytoryczną dla płaszczyzny „edukacji i spotkań” i będzie się zająć z koncepcjami pedagogicznymi. W opracowanie części informacyjnej i dokumentacyjnej powinni zostać zaangażowani: polskie ekspertki i eksperci oraz świadkinie i świadkowie historii a także ofiary / przedstawicielki i przedstawiciele ofiar.

A. Wystawa stała

Tytuł roboczy: Polska i Niemcy – stulecia sąsiedztwa.
II wojna światowa

Idea: Wystawa stała nie tylko udziela odpowiedzi na pytania do historii, lecz także je zadaje, by stwarzać okazje do uczenia się i inicjować dyskusje. Wystawa umożliwi osobom zwiedzającym przemyślenie historii i ukazywać będzie relacje i powiązania historyczne jako ważny czynnik dla historii Niemiec i Polski oraz unaocznia skalę niemieckich zbrodni wojennych w Polsce. W centralnym miejscu ma zostać przedstawiona rola, jaką II wojna światowa odgrywa do dziś dla Polski; oprócz tego ma zostać ukazane, jak Niemcy konfrontują się z własną historią przemocy i relacjami z Polską; zwiedzający zostaną zaproszeni do dialogu na ten temat.

Adresaci: Wystawa zostanie zaprojektowana tak, aby przemawiała do wszystkich grup wiekowych, szczególnie też do młodzieży. Powinna być skierowana zarówno do

zwiedzających z Niemiec i Polski, jak też do publiczności międzynarodowej. Dzięki płaszczyznom zgłębień – także o charakterze cyfrowym – można przedstawić narrację w różnym stopniu złożoności i uczynić ją namacalną dla osób zwiedzających.

Kształt merytoryczny: Przedmiotem wystawy jest historia wzajemnych relacji niemiecko-polskich od XVIII wieku z rozbiorem Polski aż do dziś. W centralnej części wystawy główną narrację (obejmującą ok. 60 proc. powierzchni ekspozycyjnej) stanowi okres II wojny światowej, zwłaszcza zbrodnie niemieckie dokonane na polskich obywatelkach i obywatelach w czasie okupacji Polski, a także na mniejszości polskiej na terytorium Rzeszy. Napaść Niemiec na Polskę nie ma być ukazana jako rezultat „nieuchronnej logiki” niemiecko-polskiej historii konfliktów i przemocy, wzgl. jako fatalizm historii; przedstawione ma zostać natomiast zróżnicowane spojrzenie na stosunki niemiecko-polskie, skłaniające do (krytycznego) zrozumienia i jednocześnie empatii dla Polski. Równocześnie mają też zostać pokazane realia życia mieszkańców okupowanej Polski, szczególnie opór i walka zbrojna w podziemiu.

Aby sprostać tym założeniom i stworzyć ww. okazje do uczenia się, niezbędna jest wieloperspektywiczność, która znajdzie swoje odzwierciedlenie także w podejściu metodycznym. Stworzona zostanie więc narracja, która umożliwi położenie nacisku na rozwój polityczny stosunków sąsiedzkich i zjawiska społeczne. Te zaś zostaną zestawione z codziennym doświadczeniem ludzi, aby w ten sposób pokazać cały wachlarz perspektyw historycznych. Zasadniczo uwzględnione zostaną dwie dodatkowe płaszczyzny narracji. Po pierwsze, wybrane życiorysy postaci historycznych, a także „zwykłych” ludzi ilustrują przy pomocy relacji świadki i świadków historii pojedyncze okresy, oferując zwiedzającym materiały poglądowe dotyczące osobistych doświadczeń i przeżyć. Po drugie, przekroje historyczne na przykładzie wybranych miast i ich wieloetnicznych i zróżnicowanych pod względem społecznym ludności i sąsiedztw (np. Bydgoszcz/Bromberg, Kazimierz Dolny, region Biłgoraju/Zamościa). Obie płaszczyzny narracji – roz-

mieszczony w ramach całej dokumentacji – obejmują cały przedstawiony horyzont czasowy i umożliwiają opowiedzenie zbiorowych historii i losów. W ten sposób mają również zostać pokazane doświadczenia najróżniejszych grup ludności. Obok polskiego społeczeństwa większościowego pokazane zostaną losy obywateli i obywateli Rzeczypospolitej Polskiej pochodzenia żydowskiego, niemieckiego, ukraińskiego, białoruskiego oraz Sinti i Romów. Jednocześnie mają zostać poruszone różnorodne aspekty historii wzajemnych relacji niemiecko-polsko-żydowskich. Odnośnie do trudnych, spornych tematów mogą zostać zaprezentowane obok siebie różne istniejące punkty widzenia. Poszczególne aspekty mogą zostać przedstawione w formie wyostrzonych „ekskursów”, wzgl. „z głębień”.

Forma: Teksty, ilustracje, materiały multimedialne w odpowiednim architektonicznym układzie pomieszczeń. Teksty w języku niemieckim, polskim i angielskim (alternatywnie: w języku niemieckim z audioprzewodnikami w języku polskim i angielskim). Ekspozyty / artefakty nie są przewidziane lub przewidziane są w niewielkiej liczbie (szczególnie wymowne ekspozyty). Wystawa powinna zostać udokumentowana w formie publikacji książkowej oraz w Internecie w kilku językach (co najmniej w języku niemieckim, polskim i angielskim).

Proponowany podział tematyczny:

Prolog:

- Pytania do historii

Historia wcześniejsza:

- krótkie spojrzenie wstecz na Polskę przed rozbiorem jako sąsiada Świętego Cesarstwa Rzymskiego
- Narodu Niemieckiego
- Od wojny światowej do wojny światowej
- Droga do wojny i pakt między Hitlerem i Stalinem

II wojna światowa:

1. Wrzesień 1939
2. Reżim okupacyjny
3. Państwo podziemne, opór i plany na przyszłość
4. Polki i Polacy w „Starej Rzeszy” („Altreich”)
5. Unicestwienie, powstania, zniszczenie
6. Przesunięcie Polski i Niemiec na Zachód

Niemcy i Polska 1945-1990:

- Na drodze ku porozumieniu i pojednaniu?
- Nowe sąsiedztwo w Europie

Perspektywy:

- Pytania do przyszłości

B. Wystawy czasowe

Idea: W ramach wystaw czasowych mogą być prezentowane wybrane aspekty historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich, historii Polski, historii II wojny światowej lub tematy dotyczące teraźniejszości. Wystawy czasowe powinny stanowić ważny obszar działania „Miejsca Pamięci i Spotkań”. Dają one możliwość, by wielokrotnie w ciągu roku realizować wydarzenia medialne, które skierują uwagę opinii publicznej na „Miejsce”. Wystawy czasowe mogą też stanowić okazję do inicjowania debat i ofert edukacyjnych. W idealnym przypadku wystawy czasowe zostaną zaprojektowane tak, aby następnie mogły być prezentowane jako wystawy objazdowe w Niemczech i Polsce. Ponadto możliwe byłoby przejmowanie wystaw czasowych innych instytucji lub przygotowywanie odrębnych wystaw objazdowych.

Forma: Wybrane ekspozyty (opcjonalnie), teksty (w języku niemieckim, polskim, angielskim), ilustracje, środki multimedialne w odpowiedniej sali wielofunkcyjnej. Publikacje towarzyszące wystawom oraz strona internetowa.

Tematy: Zakres tematyczny wystaw czasowych powinien dotyczyć w większości okresu II wojny światowej, choć zasadniczo może dotyczyć także innych okresów. Możliwe tematy to: historia poszczególnych polskich miast i miejscowości pod niemiecką okupacją (z możliwością zaproszenia do współpracy dzisiejszych mieszkanki i mieszkańców), historia poszczególnych grup ofiar, szczególne osobistości, aspekty wyzysku ekonomicznego itp., prześladowanie Polek i Polaków w poszczególnych regionach Niemiec. „Polskie ślady” w różnych niemieckich regionach, biografie niemiecko-polskie, porównawcze zestawienie niemieckiej i polskiej (lub także innych) narracji w sferze kultury pamięci, pojedyncze aspekty historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich, szczególne ekspozyty historyczne, artefakty artystyczne itp. Okazją do organizowania wystaw mogą być także rocznice.

C. Witryny

Idea: Zarówno w Polsce jak i w Niemczech istnieje już duża liczba muzeów, miejsc pamięci oraz instytucji edukacji i spotkań, które zajmują się historią Polski i losami ludności Polski w czasie II wojny światowej. Witryny umożliwią zwiedzającym zapoznanie się z działalnością tych instytucji i mają zachęcić do ich zwiedzenia. W formie witryn można też zaprezentować wybrane miejsca pamięci już istniejące na terenie całych Niemiec, jak np. wzniesiony za czasów NRD „Pomnik Żołnierza Polskiego i Niemieckiego Antyfaszysty” w Berlinie-Friedrichshain, ukazując je w kontekście istniejącego pejzażu pamięci. Dzięki temu projekt przyczyni się do widocznego usieciowienia pejzażu pamięci i zachęci do dalszej konfrontacji z miejscami pamięci.

Forma: Wybrane „okna” w postaci stanowisk lub tablic multimedialnych pokazujące kształt i pracę różnych miejsc pamięci, muzeów i innych instytucji. „Witryny” te mogłyby pokazywać na przemian różne treści. Mogą być częścią wystawy stałej lub być rozmieszczone w innych miejscach, np. w foyer, w kawiarni lub nawet na terenie zewnętrznym. Ponadto mogłyby one być przedstawione w sposób cyfrowy oraz tworzyć powiązania z innymi istotnymi treściami poprzez linki.

Komisja Ekspertów przedyskutowała koncepcję z niemieckimi i polskimi historyczkami i historykami oraz z ekspertkami i ekspertami ds. wystaw. Dalsza konkretyzacja musi nastąpić w drugiej fazie realizacji przedsięwzięcia po wyborach do Bundestagu, przy czym należy nawiązać do prac przygotowawczych Komisji Ekspertów.

¹ Jako podstawy do opracowania szczegółowej koncepcji merytorycznej mogłyby zostać wykorzystane publikacje: Dieter Bingen, Hans-Jürgen Bömelburg, Peter Oliver Loew (Wyd.): *Deutsch-polnische Geschichte*. Darmstadt 2013. (Ukazały się już tomy 1-3, niebawem ukażą się tomy 4 i 5; obecnie przygotowywane jest polskie wydanie); *Europa – Unsere Geschichte*. 4 tomy, Wiesbaden 2016-2020 (również w j. polskim).

III. Edukacja i spotkania

Niemiecki Bundestag uchwałą z dnia 30 października 2020 roku utworzył drogę do utworzenia miejsca, w którym mają być realizowane pogłębiona edukacja i spotkania. Zgodnie z uchwałą miejsce to ma „służyć zbliżeniu Niemców i Polaków, a tym samym przyczynić się do pogłębienia naszych stosunków, do porozumienia i przyjaźni oraz do przewycięzania uprzedzeń”.

Znaczenie i cele: „Edukacja i spotkania” to kluczowe funkcje projektu o dużym potencjale mające zapewnić jego żywotność i trwałość. Edukacja i spotkania mają przyczynić się do interdyscyplinarnego rozbudowania lub poszerzenia u zwiedzających wiedzy / kompetencji fachowych i innych kompetencji społecznych oraz kulturowych, by umożliwić im aktywną, partycypacyjną konfrontację z historią, teraźniejszością i przyszłością zgodnie z nowoczesnymi koncepcjami muzealnymi.

W idealnym przypadku tematykę historyczną należy odnieść do życia codziennego dzisiejszego społeczeństwa oraz tematów dotyczących jego przyszłości. Jest to niezbędnym warunkiem, by w relacjach między Niemcami i Polską możliwe było pogłębienie dobrego sąsiedztwa, partnerskiej współpracy oraz wzajemnego zrozumienia i empatii. Za pomocą tego obszaru możliwe jest sensowne połączenie poszczególnych płaszczyzn projektu (np. formatów wizyt i spotkań w części poświęconej dokumentacji).

Wartość dodana Miejsca:

A. Funkcja platformy: Edukację i spotkania w „Miejscu Pamięci i Spotkań” z jednej strony cechuje podejście sieciowe. Nowe „Miejsce” nie ma dublować już istniejących przedsięwzięć, lecz powinno przejąć funkcję przybliżenia szerokiej publiczności projektów już istniejących w tej dziedzinie.

B. Z drugiej strony pod parasolem nowego „Miejsca” miałyby powstać „Latająca akademia”, która poprzez swoją działalność merytoryczną mogłaby oddziaływać w całych Niemczech poprzez wybrane aktywności (np. pośredniczenie w nawiązywaniu kontaktów z ekspertkami i ekspertami oraz

oferty merytoryczne dla instytucji oświatowych, współpracę z działającymi w tej dziedzinie miejscami pamięci, inicjowanie wspólnych, nowych projektów) i dzięki temu ogólnie umocniłaby niemiecką kulturę pamięci. Kooperacje tworzą synergie merytoryczne zarówno dla przyszłego Miejsca jak i dla podmiotów już działających na tym polu.

Treści i metodologia: Celem jest promowanie wzajemnego zrozumienia między ludźmi w obu państwach i współistnienia w jednoczącej się Europie. Dlatego ważne jest nie tylko przekazywanie faktów historycznych (skupiając się na okupacji w czasie II wojny światowej), lecz także przekazywanie kompetencji i wartości w duchu UNESCO, która już w 1945 r. proklamowała „budowanie w umysłach ludzi podstaw pokoju”, a także w myśl powszechnych postulatów „Nigdy więcej Auschwitz!”, „Nigdy więcej wojny! i „Nie bądźcie obojętni!”. Odpowiednie projekty są integralnym elementem kanonu edukacji instytucji działających w tym obszarze na całym świecie i są wskazane zwłaszcza dla młodszych odbiorców w celu umocnienia wspólnych wartości demokratycznych oraz przeciwdziałania uprzedzeniom i wszelkiego rodzaju dyskryminacji, takiej jak antysemityzm, rasizm, nienawiść grupowa, antypolonizm oraz antycyganizm itp.

Wedle wiedzy pedagogicznej ludzie uczą się najlepiej metodą partycypacyjną; rekomenduje się zatem korzystanie z formatów uczenia się przez doświadczenie. Powinny one zostać przygotowane przez ekspertów, włączając dane grupy docelowe. Elementy cyfrowe przemawiają szczególnie do młodszych grup docelowych, dlatego należy je wykorzystać w sposób możliwie twórczy i przyjazny dla użytkowników. Pierwsze pomysły to strona internetowa, wydarzenia online i hybrydowe formaty wydarzeń, materiały filmowe, formaty wirtualnej rzeczywistości oraz kanały społecznościowe. Poza tym treści analogowe powinny zostać zaprezentowane także w formie cyfrowej w taki sposób, by wizyta na miejscu nie była zbędna.

Grupy docelowe i odpowiednie oferty: Decydujące znaczenie dla sukcesu i skuteczności formatów w zakresie edukacji

i spotkań będą miały precyzyjnie skrojone oferty i wrażliwy sposób komunikacji z odbiorcami niemieckimi, polskimi i z całego świata. Szczególnie ważne jest uwzględnienie zmieniającego się charakteru społeczeństw, w tym także specyfiki międzykulturowej społeczeństwa polskiego i niemieckiego, która odzwierciedla się także w różnych kulturach pamięci i edukacji. Wskazane jest zaangażowanie pedagogów oraz pracowników sektora kultury pochodzenia polskiego, niemieckiego i innych.

Z dzisiejszej perspektywy istotne wydają się następujące grupy / oferty:

- Młodzież / młodzi dorośli, uczennice i uczniowie, studentki i studenci: formaty łatwo dostępne i niekonwencjonalne (także cyfrowe) głównie o charakterze pozaszkolnym (patrz niżej), spotkania / seminaria dwustronne i wielostronne, oprowadzanie oraz materiały, filmy edukacyjne, uczenie się poprzez badanie oraz wspólne opracowywanie lub realizowanie projektów w grupach rówieśniczych („peer learning”), a także wybrane formaty szkolne (ew. nawiązujące do projektów Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich (Deutsches Polen-Institut/DPI) – „Polen in der Schule”/„Polska w szkole” oraz „PolenMobil” wraz z materiałami, wizyty (wirtualne), przekazywanie treści oraz wizyty studyjne); projekty edukacyjne łączące uczenie się z historii z interdyscyplinarnym przekazywaniem wiedzy i umiejętności. Opracowanie innowacyjnych koncepcji, które w nowoczesny sposób łączą sprawdzone podejścia pedagogiczne i postęp technologiczny, np. w konkursie na podcast dla uczennic i uczniów, w ramach którego młodzi ludzie przeprowadzają wywiady międzypokoleniowe w swoim najbliższym otoczeniu i zgłębiają dany temat w oparciu o biografie i różnorodne osobiste historie swoich rozmówców
- Szeroko zakrojone kształcenie dorosłych: seminaria/ warsztaty, wykłady, dyskusje panelowe, formaty wielopokoleniowe, (cyfrowe) wizyty i formaty spotkań, podróże i kawiarnie tematyczne, w tym oferty typu „drop-in” dla turystów zwiedzających Berlin, oferty dla kręgów fachowych (np. dziennikarek i dziennikarzy, członków służb mundurowych). Współpraca z programami międzynarodowymi, takimi jak programy stypendialne dla młodych liderów lub akademie praw człowieka w celu promowania świadomości historycznej i realizowania działań o zasięgu międzynarodowym.
- Świadkinie i świadkowie historii w szerszym znaczeniu: oferty współpracy, także o charakterze cyfrowym, które wykorzystują, pielęgnują i udostępniają przyszłym pokoleniom wiedzę i doświadczenia w zakresie kultury pamięci pokolenia naocznych świadków (np. projekty historii mówionej). Specjalne oferty dla kolejnych pokoleń, mając na uwadze często późno rozpoczęte, ale dokonywane z dużym zainteresowaniem przepracowanie tematu w rodzinach oraz możliwe dziedziczenie traum.
- Etiyka dawania świadectwa o zagładzie przemawia za tym, aby głos potomków ocalałych był bardziej słyszalny w ramach pracy na rzecz zachowania pamięci. W związku z tym również potomkowie byłych ofiar prześladowań wnoszą zasadniczy wkład w zachowanie pamięci dla przyszłych pokoleń. Potomkowie i potomni ocalałych będą mieli w przyszłości decydujące znaczenie, ponieważ uczestniczą w przekazywaniu pamięci o zagładzie i poświadczają, jaki wpływ miała i nadal ma ona na ich bliskich oraz społeczności, w których żyją.
- Multiplikatorki i multiplikatorzy w zakresie edukacji pozaszkolnej, pedagogicy: formaty partycypacyjne, takie jak warsztaty (online), seminaria oraz szkolenia i kursy dokształcające / podróże szkoleniowe itp., warsztaty szkoleniowe dla wolonariuszy, którzy będą towarzyszyć i realizować program edukacyjny m.in. „Latającej akademii”, kampanie społeczne i inne działania na terenie całych Niemiec.
- Oferty na metapoziomie dla (działających na terenie całych Niemiec) społeczno-politycznych akademii oświaty oraz innych instytucji oświatowych, które same kształcą multiplikatorów, lecz mogą oraz chcą rozszerzyć zakres tematyczny i merytoryczny swoich działań.
- Badaczki i badacze: cykle wykładów i dyskusji (online) o charakterze partycypacyjnym, ew. także służące ewaluacji działań, wspieranie projektów badawczych.
- Zainteresowana publiczność w Niemczech: odczyty, spacery po mieście, rozmowy filmowe, kampanie społeczne (lokalne i na terenie całego kraju) we współpracy z partnerami z kręgów społeczeństwa obywatelskiego, instytucji oświatowych, mediów, świata polityki i gospodarki oraz z prominentnymi osobistościami jako kompetentnymi „ambasadorkami i ambasadorami”, np. symboliczna, widoczna

w przestrzeni publicznej akcja, która odbywa się corocznie z okazji rocznicy upamiętnienia 1 września w planowanym Miejscu / w Berlinie i na terenie całych Niemiec oraz w przestrzeni cyfrowej.

Mając na względzie działające już w tej dziedzinie instytucje i projekty należy starannie rozważyć i wybrać grupy docelowe oraz odpowiedni zakres ofert. Następnie powinny najpierw zostać uruchomione projekty modelowe, które należy poddać ewaluacji pod kątem osiągnięcia zakładanych celów.

Następne kroki: Pracę należy rozpocząć możliwie szybko, zwłaszcza poprzez oferty cyfrowe zarówno w Berlinie jak i na terenie całych Niemiec (patrz VIII. „Następne kroki”). Tu można oprzeć się na wcześniejszych doświadczeniach.

IV. Oprawa cyfrowa

Kontekst / znaczenie: Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską powinno teraz i w przyszłości mieć możliwie jak najszerze oddziaływanie w całym społeczeństwie. Dzięki temu będzie to nowoczesne i atrakcyjne miejsce w Berlinie, które może promieniować poza jego granice. W związku z tym nie może istnieć tylko w formie analogowej, lecz musi być także obecne w przestrzeni cyfrowej. Jego płaszczyzna cyfrowa traktowana jest jako stały element, który w miarę możliwości należy uwzględnić we wszelkich przemyśleniach dot. płaszczyzny analogowej i równoległe z nią rozwijać. W ten sposób powstaną cenne synergije. Konfrontacja z historią, teraźniejszością i przyszłością powinna odbywać się w sposób możliwie interaktywny.

Szczególnie w czasie pandemii COVID-19 wyraźnie można było zauważyć zalety takiego sposobu funkcjonowania. Powoli wyłaniają się najlepsze praktyki, które również w okresie postpandemicznym należy zachować i ew. dalej rozwijać. Możliwości cyfrowe okazały się szczególnie przekonujące tam, gdzie udało się zbliżyć ludzi niezależnie od miejsca pobytu, jak też ponad granicami. Przy pomocy nowych, kreatywnych formatów i metod można łatwiej trafić do młodych „cyfrowych tubylców” oraz osób, do których inaczej trudno byłoby dotrzeć, takich jak osoby niemobilne lub mieszkańcy obszarów wiejskich.

W związku z tym wskazane jest opracowanie w przyszłości – najlepiej przy udziale specjalistki lub specjalisty, tzw. „kuratora cyfrowego” – kompleksowej strategii cyfrowej dla całego „Miejsca”.

Główne założenia:

- Przejrzyste zarządzanie danymi i informacjami jest odbierane jako przyjazne dla zwiedzających i użytkowników. Formaty i treści analogowe mogą mieć efekt spowalniający w porównaniu z cyfrowymi. Forma cyfrowa stwarza możliwość usieciowienia i jest obecnie dla wielu osób znanym polem działania. Obecność cyfrową należy zbudować starannie i w sposób interaktywny, a od czasu do czasu niezbędna jest aktualizacja, by pozostała ona nowoczesna.

- Inteligentne wykorzystanie metod cyfrowych w obszarze wystawowym zapewnia większą przejrzystość. Dzięki temu nie będą przeważać ani elementy analogowe ani cyfrowe i możliwe będą narracje o różnym stopniu złożoności i głębi. W związku z tym treści analogowe wystawy powinny w możliwie szerokim zakresie zostać połączone z materiałami cyfrowymi. Z dzisiejszego punktu widzenia sensowną technologią wydają się struktury BYOD (Bring Your Own Device / przynieś własne urządzenie) (np. dzięki specjalnym aplikacjom), zastosowanie kodów QR należy przemyśleć. Ważne jest, aby oprócz zintegrowanych z wystawą analogową cyfrowych (multimedialnych) płaszczyzn zgłębienia treści przewidziane zostały również wirtualne wystawy w Internecie, wzgl. dodatkowe oferty cyfrowe.

- W obszarze „edukacja i spotkania” zastosowanie komponentów cyfrowych stanowi oczywiście uzupełnienie treści analogowych, ponieważ ułatwiają one dotarcie do nowych grup docelowych i pomagają zwiększyć rozpoznawalność publiczną. Dlatego zawsze należy przewidzieć dobrze przemyślaną oprawę cyfrową formatów analogowych, która nie zastąpi jednak wizyty na miejscu, np. wydarzenia hybrydowe, które będą oddziaływać dzięki transmisji online, czy też regularne spotkania online klas szkolnych nawiązujące do spotkania analogowego.

Komponenty cyfrowe przemawiają do szerokiego grona różnych odbiorców i konkurują z wieloma innymi ofertami cyfrowymi, zatem powinny być stosowane w możliwie świeży i twórczy sposób. Obejmuje to obecność w Internecie, formaty wydarzeń online lub formaty hybrydowe, filmy i nagrania wideo, podcasty, ogłoszenia i konkursy online, formaty rzeczywistości wirtualnej i rozszerzonej (np. formaty uczenia się oparte na grach, takie jak tzw. „poważne gry” lub trójwymiarowe elementy w przestrzeni), wykorzystujące światło, dźwięk i przestrzenie doświadczeń (np. instalacje dźwiękowe), a także inne przestrzenie myślowe lub tematyczne, digital storytelling, kanały społecznościowe. Nie wszystko trzeba wypracować samemu, ale za pomocą networkingu, jak również „Latającej akademii” (wybrane

działania na terenie całych Niemiec) mają zostać nawiązane i wykorzystane kooperacje z potencjalnymi instytucjami partnerskimi w tym obszarze.

- W obszarze „pamięć i upamiętnianie” spotkanie analogowe/fizyczne co prawda jest szczególnie ważne, niemniej jednak stracilibyśmy szansę, gdyby wydarzeniom upamiętniającym nie towarzyszyły równoległe formaty cyfrowe. Należy zatem rozważyć żywe i partycypacyjne wirtualne projekty upamiętnienia wokół symbolicznego miejsca pamięci, które można by połączyć również z dobrze przemyślanymi działaniami cyfrowymi (np. projekty cyfrowe z udziałem świadków historii jak krótkie portrety lub rozmowy, także o charakterze międzypokoleniowym).

Wokół Miejsca ma powstać i ma być pielęgnowana przychylna społeczność cyfrowa, która będzie oddziaływać także poza Berlinem i będzie miała nie tylko charakter niemiecko-polski, lecz międzynarodowy. Komunikaty i interakcje za pośrednictwem mediów społecznościowych (np. Facebook, Twitter, Instagram) dot. powyższych punktów zwiększają szansę na to, by od samego początku dotrzeć do szerokiej publiczności i zaangażować ją w formie dyskursu. Zaleca się opracowanie strategii cyfrowej dla „Miejsca Pamięci i Spotkań”, od początku włączając ekspertki i ekspertów, w idealnym przypadku także potencjalne grupy docelowe, jak np. młodzież. Z biegiem czasu strategię cyfrową należy regularnie aktualizować, by dotrzymywała kroku najnowszemu rozwojowi techniki.

Jak kompleksowa i głęboka będzie realizacja procesu cyfryzacji, zależy od przypisywanego mu znaczenia oraz przewidzianego nań budżetu. Tutaj nie warto oszczędzać, gdyż zapewni to konkurencyjność tego miejsca w stosunku do innych atrakcyjnych i uczęszczanych przez turystów miejsc (kultury pamięci) w Berlinie.

Cyfrowy tryb pracy odgrywa ważną rolę także w okresie przejściowym, czyli po przyjęciu koncepcji i przed rozpoczęciem działalności konkretnego miejsca w Berlinie, ponieważ może niezależnie od lokalizacji oddziaływać w przestrzeni wirtualnej i promieniować daleko poza Berlin.

V. Wymogi infrastrukturalne

Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską łączy element upamiętnienia z informacją i edukacją oraz spotkaniami w jednym miejscu. Miejsce powinno być postrzegane jako jedna całość, należy unikać podziałów przestrzennych.

Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską wpisuje się w różnorodny i silnie rozwinięty krajobraz miejsc upamiętnienia i pamięci w Berlinie. Miejsce stanowi uzupełnienie, a pokrywanie się treści jest możliwe i może okazać się szczególnie interesujące. Odniesienia do niektórych instytucji berlińskich nie ulegają wątpliwości, inne są ostatecznie zależne od wyboru miejsca lokalizacji. W każdym razie Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską powinno czerpać atrakcyjność z sytuacji w Berlinie oraz ze swojego sąsiedztwa. W związku z tym dialog z istniejącymi już instytucjami z obszaru kultury pamięci i upamiętnienia powinien być dla tego miejsca oczywistością. Należy mieć to na względzie zarówno w kontekście koncepcji, jak również w odniesieniu do przyszłych gremiów kierowniczych.

Potrzebne są następujące powierzchnie:

- powierzchnia przeznaczona na pomnik
- powierzchnie ekspozycyjne przeznaczone na wystawę stałą
- wielofunkcyjna powierzchnia ekspozycyjna przeznaczona na wystawy czasowe
- wyposażenie całego budynku zapewniające dostęp osobom ze szczególnymi potrzebami (budynek bez barier)
- stanowiska multimedialne dla „witryn”, biblioteka podręczna, pomieszczenie multimedialne do dalszych badań źródłowych oraz czytania tekstów, sala wykładowa wyposażona w sprzęt i kabiny do tłumaczenia symultanicznego (dla ok. 150 osób), ew. możliwa do podziału na sale seminaryjne dzięki koncepcji podziału pomieszczeń z odpowiednimi miejscami do siedzenia
- sale seminaryjne wyposażone w sprzęt i kabiny do tłumaczenia symultanicznego (2 x ok. 75 osób)
- pomieszczenia biurowe dla dyrekcji, pomieszczenia

dla personelu (do opieki merytorycznej i organizacyjnej wystawy stałej i wystaw czasowych, personelu pedagogicznego, administracji/recepcji, dozorczy/dozorczyń, nadzoru), pomieszczenie socjalne dla pracowników, kuchnia, pomieszczenia sanitarne, pomieszczenia magazynowe i zaplecze techniczne

- kawiarnia/bistro z atrakcyjną ofertą, by przyciągać zwiedzających (ew. o polskim profilu)
- kasa i sklep muzealny ze sprzedażą książek
- publiczne pomieszczenia sanitarne
- szatnia publiczna

Specjaliści z dziedziny muzealnictwa, z którymi przeprowadzono konsultacje, zakładają, że – szacunkowo – dla opisanych pomieszczeń istnieje zapotrzebowanie na 3000-4000 mkw powierzchni użytkowej. Takie zapotrzebowanie przestrzenne w zależności od lokalizacji może zostać spełnione przez zapewnienie odpowiednio dużej powierzchni podstawowej lub poprzez budowę obiektu wielokondygnacyjnego.

Jak pokazuje porównanie z innymi podobnymi miejscami, zgłoszone zapotrzebowanie na przestrzeń jest raczej niższe niż w przypadku innych obiektów. Teren Topografii Terroru – łącznie z powierzchnią terenu zewnętrznego wykorzystywanego w celach wystawowych – obejmuje kilka hektarów. Centrum Dokumentacji „Ucieczka, Wypędzenie, Pojednanie” zajmuje powierzchnię użytkową o ponad 5000 mkw. Miejsce Fundacji na rzecz Pomnika Pomordowanych Żydów Europy obejmuje powierzchnię 19 000 mkw zajmowaną przez pole stel oraz niemal 1500 mkw dla potrzeb miejsca informacji.

Na budowę i funkcjonowanie instytucji należy zapewnić wystarczające i efektywne finansowanie; jednorazowo na pokrycie kosztów budowy wzgl. nabycia działki (patrz poniższe informacje dotyczące lokalizacji) oraz trwałe finansowanie działalności, które obejmuje również koszty napraw i wymiany, niezbędne etaty dla funkcjonowania Miejsca łącznie z kosztami opracowania koncepcji wystawy stałej i wystaw czasowych, ofert edukacyjnych, publikacji (online, drukowanych), organizowania wydarzeń upamiętniających itp.

VI. Lokalizacja

Zarówno niemiecko-polska Komisja Ekspertów, jak też Rada Polityczna szeroko i szczegółowo omówiły kwestię lokalizacji. Ponieważ dostępnych prominentnych miejsc w Berlinie, zwłaszcza w centrum, jest mało, przeprowadzono wiele rozmów na wszystkich szczeblach, w tym na szczeblu ministerialnym oraz Rządzącego Burmistrza Berlina, w celu znalezienia odpowiedniego

Mając na uwadze przedstawioną w poprzednich rozdziałach koncepcję merytoryczną dot. upamiętnienia, informacji oraz edukacji / spotkań potrzebne jest miejsce, które umożliwia zarówno oddanie hołdu milionom polskich ofiar, jak też konfrontację merytoryczną z niemieckimi zbrodniami nazistowskimi.

Z punktu widzenia Komisji Ekspertów obiektywnymi punktami zaczepienia w odniesieniu do lokalizacji są: związek z Polską oraz ze zbrodniami nazistowskimi.

W tym kontekście należy uwzględnić też fakt, że Niemiecki Bundestag niemal równocześnie z uchwaleniem utworzenia „Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską” uchwalił projekt utworzenia Centrum dokumentacji II wojny światowej. Między obydwojoma projektami istnieje związek merytoryczny i potencjał synergii. Pełnomocnik rządu federalnego ds. kultury i mediów powierzyła opracowanie koncepcji tego drugiego przedsięwzięcia dyrektorowi Niemieckiego Muzeum Historycznego (DHM) prof. Raphaelowi Grosowi. Z punktu widzenia Komisji Ekspertów powstaje wymóg zapewnienia możliwości pewnego powiązania Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską z Centrum dokumentacji II wojny światowej. Komisja Ekspertów sugeruje, aby Niemiecki Bundestag w ramach dalszych prac nad tym tematem zwrócił na tę kwestię szczególną uwagę.

W Komisji Ekspertów i w Radzie Politycznej przedstawiono i przedyskutowano sześć następujących opcji zaproponowanych przez różne grupy:

1. teren zieleni przy placu Askańskim obok ruiny dworca Anhalter Bahnhof i powstającego Muzeum Uchodźstwa („Exilmuseum”)
2. teren byłej Opery Krolla na południe od Urzędu Kanclerza Federalnego
3. Park Historyczny Więzienie Moabit na północ od Dworca Głównego
4. przekształcenie Pomnika Żołnierza Polskiego w parku Volkspark Friedrichshain
5. część terenu kompleksu Luisenblock położonego wzdłuż Szprewy sięgającego prawie do dworca kolejowego Friedrichstraße
6. Haus Ungarn („Dom Węgierski”), dawna siedziba Instytutu Polskiego przy Karl-Liebknecht-Straße.

W toku dyskusji w obu gremiach na pierwszy plan wysunęły się dwie preferowane lokalizacje, które spełniają kryteria i wydają się w równej mierze odpowiednie. Ani w Komisji Ekspertów, ani w Radzie Politycznej nie wyłonił się jednolity obraz opinii, jeśli chodzi o preferencję dla jednej z dwóch lokalizacji:

1. Teren dawnej Opery Krolla, na południe od Urzędu Kanclerza Federalnego

Teren byłej Opery Krolla znajduje się w dzielnicy Mitte-Tiergarten na raczej spokojnym, dużym obszarze zieleni między Urzędem Kanclerza Federalnego a ulicami Scheidemannstraße, Heinrich-von-Gagern-Straße oraz teatrem Tipi am Kanzleramt. Z tyłu miejsce to graniczy po skosie z Pomnikiem Żołnierzy Radzieckich i znajduje się w bliskiej odległości od Reichstagu, Pomnika na Cześć Pomordowa-

nych Sinti i Romów, Pomnika Pomordowanych Żydów Europy oraz Domu Kultur Świata. W jednej części tego terenu istnieje już park rzeźby przeciwko wojnie i przemocy.

Związek z Polską i z okresem nazistowskim wynika z faktu, że w dniu 1.09.1939 r. w gmachu Opery Krolla (miejsce posiedzeń parlamentu po pożarze gmachu Reichstagu w 1933 r.) Hitler wygłosił swoje haniebne przemówienie dot. napaści Niemiec na Polskę. Tutaj istniałaby możliwość powiązania przestrzennego z Centrum dokumentacji II wojny światowej. Podczas rozmów na wysokim szczeblu w Warszawie Polski Rząd wyraził swoją preferencję dla tej lokalizacji.

Teren ten jest również rozważany jako jedna z lokalizacji dla pomnika przestrogi ku czci ofiar dyktatury komunistycznej. Miejsce to znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie reprezentacyjnych gmachów władzy wykonawczej i ustawodawczej Republik Federalnej Niemiec. Niektórzy członkowie Rady Politycznej obawiają się w związku z tym marginalizacji komponentu upamiętnienia, a ze względu na odległość przestrzenną do innych miejsc pamięci – powstanie „martwego kąta uwagi”.

2. Teren zieleni przy placu Askańskim obok dworca Anhalter Bahnhof

Plac Askański wraz z symbolem, jakim są ruiny portalu dworca Anhalter Bahnhof, jest obszarem miejskim w dzielnicy Friedrichshain-Kreuzberg. Związek z reżimem nazistowskim wynika z bliskości przestrzennej w stosunku do miejsca pamięci Topografia Terroru znajdującego się na terenie byłej kwatery głównej Gestapo, jak również budynku byłego Ministerstwa Lotnictwa Rzeszy przy Wilhelmstraße, w którym dzisiaj mieści się Federalne Ministerstwo Finansów. W bezpośrednim sąsiedztwie placu Askańskiego znajduje się też tzw. Deutschlandhaus przy Stresemannstraße mieszczący niedawno otwartą wystawę pt. „Ucieczka, Wypędzenie, Pojednanie” oraz planowane Muzeum Uchodźstwa („Exilmuseum”), w związku z czym – w razie utworzenia Miejsca w tym otoczeniu – mogłoby powstać zarówno pole napięć pomiędzy przyczyną a skutkiem („polifonia pamięci”), jak też mogłyby się nasuwać porównania między tymi obiektami dotyczące wielkości i nakładów finansowych. Boddżem do publicznej debaty na temat upamiętnienia polskich ofiar w tym miejscu i uchwały

Niemieckiego Bundestagu był apel inicjatywy społecznej o wzniesienie pomnika ku czci ofiar niemieckiej okupacji Polski w latach 1939-1945. W dniu 1.09.2019 r. z okazji 80. rocznicy napaści Niemiec na Polskę na placu Askańskim odbyło się złożenie wieńców przez Przewodniczącego Bundestagu Wolfganga Schäuble oraz Marszałek Sejmu Elżbietę Witek.

Potencjalna działka, na której mogłoby powstać Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską liczy ok. 1500 mkw i znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie ruin dworca Anhalter Bahnhof oraz powstającego w tym miejscu i realizowanego z inicjatywy obywatelskiej Muzeum Uchodźstwa; od strony zachodniej działka graniczy z Schöneberger Straße. Działka znajduje się nad stacją metra Anhalter Bahnhof, a w przeszłości już raz planowano jej zabudowę. W 2006 r. została wyznaczona jako powierzchnia wyrównawcza w związku z budową „Tempodromu”. Na cele utworzenia terenu parku miały zostać przeznaczone też środki wyrównawcze w związku z przebudową dworca Charlottenburg. Ze względu na warunki przestrzenne nie byłoby tutaj możliwości ewentualnego powiązania przestrzennego z Centrum dokumentacji II wojny światowej.

Obie działki stanowią własność Landu Berlina. Kwestie dotyczące dostępności i możliwości zabudowy ewentualnych działek były przedmiotem przeprowadzonych bez wstępnych ustaleń rozmów z Landem Berlin. Przeprowadzone przez Land Berlin analizy prawno-budowlane i planistyczne dla branych pod uwagę lokalizacji, tj. placu Askańskiego (Askanischer Platz) oraz terenu byłej Opery Krolla w dzielnicy Tiergarten, wykazały następujący wstępny wynik: Obie lokalizacje stanowią publiczne tereny zielone. W obu przypadkach istnieje wymóg sporządzenia planu zabudowy; na jego sporządzenie potrzeba ok. dwóch lat, przy czym dzięki równoległemu uruchomieniu odpowiednich procedur okres ten mógłby zostać skrócony do 1,5 roku. Kancelaria Senatu Berlina poinformowała ponadto, że realizacja projektu przy placu Askańskim pod względem prawno-planistycznym byłaby znacznie trudniejsza, ponieważ plan zabudowy jest jeszcze stosunkowo nowy (z 2006 r., inaczej niż plan zabudowy terenu byłej Opery Krolla, niezmienny od 1995 r.), wyrównawcze środki finansowe już popłynęły, a teren został wyznaczony jako powierzchnia wyrównawcza.

Decyzję w sprawie lokalizacji powinien szybko podjąć nowo wybrany Niemiecki Bundestag.

VII. Przyszła organizacja

Szybka realizacja Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską zależy od możliwie nieprzerwanej kontynuacji realizacji projektu w nowej kadencji. W związku z tym konieczne są zabezpieczenia instytucjonalne, aby nowo wybrany Bundestag mógł szybko udzielić mandatu do dalszych prac.

Oczekując stworzenia niezbędnych warunków prawno-planistycznych oraz budowlanych, przedsięwzięcie wymaga środków finansowych na rozpoczęcie realizacji projektu z budżetu federalnego. W roku 2022 wydatki związane z projektem powinny wynosić ok. 200 000 euro. Federalne Ministerstwo Spraw Zagranicznych zamierza wyasygnować te środki finansowe i przy ich użyciu sfinansować niezbędne działania przejściowe w dziedzinie edukacji i spotkań, potrzebne w celu podkreślenia wiarygodności i trwałości starań na rzecz realizacji projektu. Odbiorcą tego finansowania na start działalności powinien być Niemiecki Instytut Spraw Polskich (DPI). Tym samym zostałaby też przygotowana szersza rola DPI w zakresie edukacji i spotkań w ramach Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską.

Niemiecki Bundestag ubiegłej jesieni zadecydował o utworzeniu tego miejsca. W związku z tym należy zwrócić się do niego z prośbą o wyasygnowanie w następnych latach budżetowych – jeszcze przed realizacją budowlaną – wystarczających środków budżetowych na pokrycie kosztów (ew.) nabycia działki, budowy oraz bieżącej działalności Miejsca.

Niezależnie od wyniku wyborów do Bundestagu przyszła umowa koalicyjna powinna zawierać klauzulę, która w możliwie konkretnej formie określi szybką realizację przedsięwzięcia pod względem budowlanym i instytucjonalnym. Zdaniem Komisji Ekspertów najlepszym rozwiązaniem, by sprostać praktycznym wyzwaniom związanym z budową i bieżącą działalnością, byłaby fundacja. Niemiecki Bundestag jest proszony o zadecydowanie, czy należy powołać fundację nową, czy też powinna ona zostać połączona z już istniejącymi fundacjami. Tworząc właściwe gremia, należy zadbać o połączenie kompetencji w obszarze polityki pamięci i upamiętniania z wiedzą ekspercką w

zakresie relacji niemiecko-polskich oraz organicznie wpisanie się w istniejący krajobraz miejsc pamięci i muzeów pod względem koncepcyjnym, przestrzennym i instytucjonalnym.

Spółeczeństwo obywatelskie znacząco przyczyniło się do realizacji idei Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską. To dzięki jego inicjatywie przedsięwzięcie zaistniało w sferze polityki. Silne zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego będzie kształtować ten proces także w przyszłości.

W związku z tym Komisja Ekspertów zaleca włączenie podmiotów społeczeństwa obywatelskiego w Niemczech i w Polsce, wspólnot religijnych, świadkiń i świadków historii oraz ofiar i ich przedstawicielek i przedstawicieli, a także zapewniających ciągłość dawania świadectwa potomków ofiar w dalsze prace nad opracowywaniem koncepcji, wzgl. do powoływanych gremiów.

Niemiecki Bundestag jest proszony o możliwie szybkie podjęcie w nowej kadencji decyzji w sprawie zaleceń Komisji Ekspertów i zapewnienie ich szybkiej implementacji.

VIII. Następne kroki

Jak pokazują doświadczenia w związku z realizacją innych niemieckich projektów służących upamiętnieniu, Miejsce Pamięci i Spotkań po zakończeniu prac koncepcyjnych będzie wymagało czasu, zanim rzeczywiście powstanie i będzie mogło zacząć funkcjonować.

W okresie przejściowym można, także niezależnie od miejsca, rozpocząć różne działania bądź też kontynuować już rozpoczęte, takie jak:

Upamiętnienie: Ożywione spotkania oraz/lub wydarzenia upamiętniające wokół 1 września, którym może towarzyszyć również oprawa cyfrowa. Ewentualne nowe działania i projekty o charakterze międzypokoleniowym, czasowe akcje artystyczne lub inne wydarzenia kulturalne, ew. w miejscu docelowym.

Dokumentacja: Dalsze opracowanie koncepcji wystawy przy udziale ekspertek i ekspertów z kręgów niemieckich i polskich historyczek i historyków, twórczyń i twórców wystaw, ekspertek i ekspertów ds. edukacji, ofiar i zrzeszających je stowarzyszeń, młodzieży itd. Koncepcja pierwszych wystaw (stałych lub objazdowych) w (przejściowych) miejscach organizacji partnerskich. Zaproszenie publiczności do udziału w wystawie / wystawach lub w przygotowaniu wystawy / wystaw poprzez udostępnienie artefaktów, pisemnych świadectw itp.

Praca w dziedzinie edukacji i spotkań:

- Wydarzenia publiczne poświęcone tematowi: II wojna światowa, stosunki niemiecko-polskie, kultura polska, kultura pamięci (online lub w formie hybrydowej w wybranych miejscach, ew. w siedzibach partnerów współpracy).
- „Latająca akademia”: Projekty pilotażowe realizowane z instytucjami partnerskimi na terenie całej Republiki Federalnej Niemiec, co ogólnie wzmocniłoby niemiecką kulturę pamięci (np. metaoferty – szkolenie multiplikatorek i multiplikatorów w zakresie szkolnej i pozaszkolnej pracy edukacyjnej, pośrednictwo ekspertek i ekspertów, zaangażowanie „animatorów historii”, współpraca z miejscami służącymi

upamiętnieniu, miejscami pamięci i innymi instytucjami, które działają w tym obszarze tematycznym).

- Grupa docelowa młodzież: Kontynuacja i rozszerzenie pracy w szkołach w ramach projektów „Polen in der Schule” / „Polska w szkole” oraz „PolenMobil” realizowanych przez DPI (Niemiecki Instytut Spraw Polskich), np. poprzez oferty do wykorzystania na lekcjach historii, wiedzy o społeczeństwie / polityki. Rozszerzenie pracy pozaszkolnej dla młodzieży, np. poprzez bezpośrednie zaangażowanie młodzieży, współpracę z instytucjami specjalistycznymi, w tym warsztaty partycypacyjne i prewencyjne mające na celu niwelowanie uprzedzeń, budowanie odporności, kompetencji społeczno-kulturowych itp. Wszystko to, ew. pod parasolem „Latającej akademii” na terenie całych Niemiec.

- Dalsze formaty dostosowane do poszczególnych grup docelowych z udziałem różnych partnerów kooperacyjnych z Niemiec i Polski, ew. również pod parasolem „Latającej akademii”. Innowacyjne formaty, takie jak konkursy, akcje artystyczne itp., uwzględniające innowacje techniczne.

- Sieć: Sieć obecnych partnerów współpracy powinna być dalej pielęgnowana i poszerzana, np. poprzez nowe formaty wywiadów w postaci podcastów lub nagrań wideo wokół tematyki „Miejsca” z wybranymi osobami z tej grupy, wspólne wydarzenia i kampanie. Dzięki takim formatom nie tylko Miejsce, ale również instytucje partnerskie mogłyby uzyskać większy rozgłos, otrzymując tym samym coś w zamian.

- Oprawa cyfrowa: zaprojektowanie i obsługa nowego portalu internetowego Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską, również jako platforma dla sieci podmiotów (edukacyjnych) działających w sferze kooperacji niemiecko-polskiej oraz specjalnych kanałów mediów społecznościowych (Facebook, Twitter, Instagram itp.).

Załącznik

Podjęte działania

Zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestags sind in den vergangenen Monaten die folgenden Schritte erfolgt:

1.

Utworzenie Komisji Ekspertów pod kierownictwem ambasadora Rolfa Nikela, która sformułowała zalecenia dla rządu służące realizacji uchwały Bundestagu. Komisja odbyła pierwsze posiedzenie w dniu 10.02.2021 r., a następnie spotykała się raz w miesiącu (po raz ostatni na szóstym posiedzeniu dnia 15.07.21 r). W skład Komisji Ekspertów wchodzi 16 członków:

- *Dr Jochen Böhrer, Uniwersytet im. Fryderyka Schillera w Jenie*
- *Prof. dr Andrzej Chwalba, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*
- *Dr M.A. Piotr Cywiński, Fundacja Auschwitz-Birkenau*
- *Stephan Erb, Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzi*
- *Witold Gnauck, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki*
- *Ulrike Kretzschmar, Niemieckie Muzeum Historyczne*
- *Thomas Krüger, Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (bpb)*
- *Prof. dr Ruth Leiserowitz, Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie*
- *Prof. dr Peter Oliver Loew, Deutsches Polen-Institut / Niemiecki Instytut Spraw Polskich w Darmstadt*
- *Christine Neuhoff, Federalne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Budownictwa i Ojczyzny*
- *Uwe Neumärker, Fundacja na rzecz Pomnika Pomordowanych Żydów Europy*
- *Cornelius Ochmann, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej*
- *Jan Ołdakowski, Muzeum Powstania Warszawskiego*
- *Prof. Jan Rydel, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie*
- *Dr Konrad Schmidt-Werthern, Kancelaria Senatu Berlina*
- *Prof. dr Claudia Weber, Uniwersytet Europejski Viadrina*

2.

Rada Polityczna pod przewodnictwem Federalnego Ministra Spraw Zagranicznych doradza Komisji Ekspertów. Rada Polityczna odbyła dwa spotkania (2.02.2021 r. i 22.06.2021 r.).

Członkowie Rady Politycznej:

- *Deputowana do Bundestagu Renata Alt (FDP)*
- *Prof. dr Dieter Bingen, były dyrektor Deutsches Polen-Institut*
- *Biskup Markus Dröge, Kościół Ewangelicki w Niemczech (EKD)*
- *Prłat Karl Jüsten, Katolickie Biuro w Berlinie*
- *Florian Mausbach, b. prezes Federalnego Urzędu ds. Budownictwa i Planowania Przestrzennego*
- *Prof. dr. Andreas Nachama, b. dyrektor Fundacji Topografia Terroru*
- *Deputowany do Bundestagu Dietmar Nietan, wiceprzewodniczący Niemiecko-Polskiej Grupy Parlamentarnej (SPD), przewodniczący Zarządu Federalnego Związku Towarzystw Niemiecko-Polskich*
- *Ran Ronen, Centralna Rada Żydów*
- *Deputowany do Bundestagu Manuel Sarrazin, Przewodniczący Niemiecko-Polskiej Grupy Parlamentarnej (Sojusz 90/Zieloni)*
- *Sekretarz Stanu Stephan Steinlein, Urząd Prezydenta Federalnego*
- *Prof. dr Rita Süßmuth, b. przewodnicząca Niemieckiego Bundestagu*
- *Dr h.c. Wolfgang Thierse, b. przewodniczący Bundestagu*
- *Dr Dietmar Woidke, Premier Brandenburgii / Koordynator rządu federalnego do spraw stosunków z Polską*
- *Deputowany do Bundestagu Paul Ziemiak, sekretarz generalny CDU*

3.

Zespół zadaniowy ds. Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską utworzony w Federalnym Ministerstwie Spraw Zagranicznych, w skład którego wchodzi cztery współpracownicy, udziela wsparcia organizacyjnego. Zespół w trybie cotygod-

niowym przeprowadzał spotkania konsultacyjne z przedstawicielami Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich (DPI).

4.

W centrum prac były dalsze rozmowy konsultacyjne:

- szereg rozmów z niemieckimi i polskimi historyczkami i historykami
- kilkakrotne konsultacje z Instytutem Pileckiego w Berlinie
- rozmowa z zastępcą Dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
- rozmowa z byłym Dyrektorem Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN
- spotkanie z ekspertami muzealnictwa nt. kwestii prezentacji muzealnej
- rozmowa z Fundacją „Polsko-Niemieckie Pojednanie” i Europejską Siecią Pamięć i Solidarność
- rozmowa z Departamentem Senatu Berlina ds. Budownictwa oraz Instytutem ds. Nieruchomości Federalnych (BImA)
- rozmowy z Radnymi Berlina ds. Budownictwa dzielnic Mitte-Tiergarten oraz Friedrichshain-Kreuzberg
- rozmowa z przedstawicielkami i przedstawicielami miejsc pamięci / Fundacją „Pomnik” i organizacją Polsko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży
- rozmowa z Fundacją „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego
- szereg rozmów ze świadkami historii, potomkami ofiar i przedstawicielami stowarzyszeń zrzeszających ofiary

5.

Ponadto odbyło się kilka dyskusji z udziałem społeczeństwa obywatelskiego, m.in.:

- 25.02: „DENK MAL an Polen” (wydarzenie zorganizowane przez wydawnictwo „edition. fotoTAPETA”, Kancelarię Senatu Berlina i dziennik Tagesspiegel),
- 17.03 i 25.03: projekt „PolenMobil” realizowany przez DPI: informowanie w formie cyfrowej starszych klas szkół średnich o uchwale Bundestagu

- 6.05: Konferencja specjalistyczna „Nauczanie o historii wzajemnych relacji niemiecko-polskich. Aspekty edukacyjne w kontekście przyszłego miejsca pamięci i spotkań w Berlinie” („Deutsch-polnische Beziehungsgeschichte vermitteln. Bildungsaspekte des künftigen Erinnerungs- und Begegnungsortes in Berlin”), (DPI, Akademie Evangelicka w Berlinie, Fundacja „ZEIT-Stiftung Ebelin und Gerd Bucerius”)
- 8.06: „Współczesne wyzwania w polskiej i niemieckiej kulturze upamiętniania” (DPI, Instytut Pileckiego w Berlinie)
- 1.07: rozmowa z przedstawicielkami i przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego nt. stanu prac
- 17.06: Miejsce Pamięci Ahlem (online): dyskusja nt. pamięci o okupacji Polski i wojnie eksterminacyjnej w Europie wschodniej („Gedenken an die Besatzung Polens und an den Vernichtungskrieg in Osteuropa”) z udziałem prof. Wolfganga Benza i prof. Stephana Lehnstaeda
- 19.06 w Warszawie: wydarzenie zorganizowane przez DPI z okazji 30. rocznicy polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy – tu: dyskusja panelowa nt. polityki historycznej i kultury pamięci

Przewodniczący Komisji Ekspertów i kierownik grupy zadaniowej w Federalnym Ministerstwie Spraw Zagranicznych regularnie informowali polski rząd i Ambasadę RP w Berlinie o postępach prac. Ambasador Rolf Nickel w dniach 8./9.07 poinformował w ramach rozmów na szczeblu sekretarzy stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, Ministerstwie Kultury, Kancelarii Prezydenta RP oraz rozmów z przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego i prasy o aktualnym stanie prac.

6.

Przejrzystość i możliwość powiązania z Centrum dokumentacji II wojny światowej została zapewniona poprzez udział kierownik grupy zadaniowej w Federalnym Ministerstwie Spraw Zagranicznych w pracach grupy roboczej „Pamięć i upamiętnienie” Niemieckiego Muzeum Historycznego (DHM) i vice versa, poprzez udział przedstawicielki DHM w Komisji Ekspertów.

